

ЮРИДИЧНІ ТЕКСТИ І ПРАГМАТИКА УКРАЇНСЬКИХ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті розглянуто питання семантичних зв'язків між словами «держава», «закон», «право», «особа» в юридичних текстах і в засобах масової комунікації; наголошено на тенденціях структурно-мовного (словотвірного і синтаксичного) та функціонально-стильового розширення функцій цих слів-понять, наповнення їх аксіологічним змістом, що зумовлено комунікативно-прагматичними потребами сучасного суспільства.

Ключові слова: держава, право, закон, особа, людина, взаємодія стилів, юридичний термін, загальномовний словник, прагматика, засоби масової комунікації.

Єрмоленко С. Я. Юридические тексты и прагматика украинских средств массовой коммуникации. – Статья.

В статье рассмотрен вопрос семантических связей между словами «государство», «закон», «право», «личность» в юридических текстах и в средствах массовой коммуникации; сделан акцент на тенденциях структурно-языкового (словообразовательного и семантического) и функционально-стилевого расширения функций этих слов-понятий, их наполнения аксиологическим содержанием, что обусловлено коммуникативно-прагматическими потребностями общества.

Ключевые слова: государство, право, закон, личность, человек, взаимодействие стилей, юридический термин, общепотребительная лексика, прагматика, средства массовой коммуникации.

Yermolenko S. Y. Juridical texts and pragmatics of Ukrainian mass media (mass communication). – Article.

The given article deals with the question of the semantic relations between words «state», «law», «right», «individual» in juridical texts and in mass media (mass communication); in this article emphasized the trends of structural and lingual (syntax and word-formative) and functional and stylistic expanding of a functions of word-concepts, filling their axiological content, according to communicative and pragmatic needs of modern society.

Key words: state, law, right, individual, person, interaction of styles, juridical term, general language dictionary, pragmatics, mass media (mass communication).

Процеси демократизації українського суспільства загострили увагу до прав людини в державі. Конкретні слововживання *держава, закон, право, нормативні документи* – стрижневі, ключові поняття юридичного дискурсу і за частотністю їх використання, і за семантичним наповненням, ядерною семантикою цих номінацій. Фахові джерела розкривають термінологічний зміст названих понять, пропонують дефініції термінів, зафіксованих або як окремі лексеми, або як словосполучення на зразок *правова держава, права людини (громадян)*. Ці словосполучення функціонують як у фаховій юридичній літературі, так і в засобах масової комунікації.

Держава, з одного боку, через створення інститутів влади – законодавчої, виконавчої, судової – має регулювати життєдіяльність громадян держави, визначаючи норми їхньої поведінки, а з іншого – має забезпечувати захист прав, свободи людини в державно організованому суспільстві. Зауважимо, що часто вживана в юридичних текстах цілісна синтагма з переліком однорідних членів *права, свободи, обов'язки (громадян)* є семантичною формулою, в якій поєднано інтенції і держави, і громадянина.

Реєстр загальномовного словника активно поповнюється юридичними термінами. Актуалізація їх у лексиконі сучасного мовця, насамперед, спричинена увагою суспільства до юридичних тем, збільшення кількості юридичних установ, з якими контактують громадяни, а також відбиттям таких контактів у сферах масової комунікації.

Дискусії навколо проблеми, чи є Україна правовою державою, спричинені, зокрема, дефіцитом соціальних інституцій, недосконалістю, а здебільшого нерозробленістю механізмів виконання законів, недостатнім рівнем масової свідомості, зокрема нерозвиненістю правосвідомості громадян. Звернімо увагу на утворення словосполучення зі складним словом *правосвідомість (громадян)*, що мотивоване, з одного боку, прикметниково-іменниковим словосполученням *правова*

свідомість, а з іншого – іменниковим словосполученням *свідомість (свідомий) права*. Порівняймо подібну модель утворення складного слова *правосуб'єктність (суб'єкт права)*.

Слова *право, правовий* утворюють у юридичних текстах словосполучення термінологічного змісту, пор. різноструктурні словосполучення: *верховенство права, модель / принцип правової держави, пріоритет прав людини, реальність прав і свобод людини, правова інформація, правова поінформованість, правова публіцистика, у правовому полі, нормативно-правові акти, правозахисні органи, судова правотворчість, правозахисник, правове регулювання* тощо.

Поняття правової держави передбачає наявність чітко виписаних, оформлених як юридичні документи правил поведінки держави і правил поведінки громадян держави. Визначальний принцип правової держави – поділ влади на три гілки, які мають забезпечувати людиноцентристську ідеологію надання громадянам адміністративних послуг.

Окреслюючи зміст, семантичну структуру словосполучення *правовий статус*, науковці пропонують розгорнуте тлумачення цієї юридичної категорії, наголошуючи на категоріальних зв'язках *держави та індивіда*:

«Складні зв'язки між *державою та індивідами*, а також між індивідами у державно-організованому суспільстві фіксуються державою у юридичній формі – у формі прав, свобод та обов'язків. У своїй єдності саме вони складають *правовий статус індивіда*, який, у свою чергу, відображає особливості соціальної структури суспільства, рівень демократії та стан законності. Правовий статус як юридична категорія не лише визначає стандарти можливої та необхідної поведінки, що забезпечують нормальну життєдіяльність соціального середовища, а й характеризують реальну взаємодію *держави та особи*.

Найпоширенішим є визначення правового статусу як системи законодавчо встановлених та гарантованих

державою прав, свобод, законних інтересів і обов'язків особи. Правовий статус є засобом нормативного закріплення основних принципів **взаємодії особи та держави**. Він є системою еталонів, **зразків поведінки суб'єктів**, які, з одного боку, захищаються державою, а, з іншого – схвалюються суспільством» [6].

Показово, що наведений уривок із наукового юридичного тексту фіксує паралельне вживання іменникових номінацій із термінологічним змістом: *індивід, особа, суб'єкт*, що загалом характерні для таких юридичних фахових текстів, як Кодекси законів. Але, оскільки наведена вище наукова інформація з поясненням юридичного терміна має популяризувати висловлену думку, зробити її наближеною до ширшого кола читачів, в наступному викладі паралельно з номінаціями *особа, суб'єкт* з'являється слово *людина*, пор.: *Таким чином, правовий статус характеризує становище особи у взаємовідносинах із суспільством та державою*.

Це самостійна юридична категорія, що характеризується такими ознаками:

1. *Правовий статус має універсальний характер, оскільки поширюється на всіх суб'єктів*.

2. *Відображає індивідуальні особливості людини та її реальне ставлення у системі суспільних відносин*.

Характерною ознакою юридичних текстів, що потребують тлумачення в засобах масової комунікації, є усталені формульні словосполучення. Деякі з цих лексично-синтаксичних формул видозмінюються залежно від контексту, але залишаються пізнаваними, несучи у змісті інформацію про об'єднану сферу законодавства і права, пор.: **Право громадян на звернення до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів** закріплено безпосередньо у Конституції України (ст. 55), Цивільному кодексі України (ст. 16), Законі України «Про судоустрій і статус суддів» (ст. 7); Відповідно до ст. 3 ЦПК України, кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, **звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів**; У разі пред'явлення позову особами, які діють на захист прав, свобод та інтересів іншої особи, в заяві мають бути зазначені підстави такого звернення; **для звернення з адміністративним позовом за захистом прав, свобод і інтересів** встановлюється річний строк від дати, коли особа дізналась, або могла дізнатись про порушення своїх прав, свобод чи інтересів; Актуальність цієї статті зумовлюється основним завданням будь-якої демократичної держави **створити ефективну систему захисту прав і свобод людини**, побудовану на принципах законності та рівності всіх перед законом.

Формування родо-видових понять навколо концептів *закон, держава, право, суб'єкт (людина)* у юридичних текстах відбувається, по-перше, через синтаксичний механізм номінування, коли зміст поняття деталізується в багатокомпонентних словосполученнях; по-друге, через словотвірний механізм – активне творення нових лексичних номінацій від ключових слів і формування словотвірних гнізд. Обидві тенденції взаємодіють, наприклад, у контекстах, що стосуються ключових понять *закон і корупція*: **Кодекс законів, законність, законні представники, рівність перед законом, Закон** України «Про запобігання корупції»; **Закон** України «Про засади запобігання і протидії корупції»; Національне агентство здійснює періодичний перегляд законодавства на наявність у ньому **корупціогенних**

норм; антикорупційну експертизу проектів нормативно-правових актів; перелік посад із підвищеним корупційним ризиком.

Семантика слова *право* привертає увагу дослідників вольової модальності в текстах кодексів України. Найзагальніше значення цього терміна пов'язане з можливістю робити, чинити що-небудь, користуватися чим-небудь, мати офіційний дозвіл, допуск до виконання обов'язків [1, с. 11]. Отже, у словосполученні *правова держава* назване поняття набуває ширшого значення, асоціюючись із трьома гілками влади: законодавчою, виконавчою, судовою. Той факт, що у свідомості українців утверджуються відповідні поняття, засвідчують програми теле- і радіопередач, спеціальні сайти й блоги адвокатів у мережах. Прикладом інформативного змісту про *право* може бути така назва одного з юридичних блогів: **Правова допомога**. Якісна, доступна, відповідальна [5].

Зокрема, у ньому юрист розглядає питання законності перевірок діяльності підприємців. Фахове пояснення має лаконічну, витриману в логічному зв'язку зі змістом консультації-поради, цілком зрозумілу назву. Вона складається з двох висловлювань, між якими наявні причинно-наслідкові відношення: *Перевіряючи порушують закон? – скарга в Державну регуляторну службу*. Крім прозорої назви, матеріал містить орієнтовні слова-поняття *перевірки і підприємництва*, що передують консультативному матеріалу й відразу вказують на практичну сферу правової діяльності. У консультації подано перелік наявних у Законі пунктів, яких мають дотримуватися ті, хто здійснює перевірку. Цей перелік витриманий у формі стереотипних висловлювань юридичного документа – відповідного Закону.

Отже, консультація містить, власне, конкретну пораду, витриману в довірливій модальності розмовного стилю: *Думаю, не зайвим буде зазначити про такий собі підготовчий етап. Я б рекомендувала завести Журнал відвідувань СПД контролюючими органами (Журнал реєстрації перевірок)*.

Адвокат, наприклад, пояснюючи основний зміст, сутність відповідної статті Кодексу законів про працю, використовує дослівний текст Кодексу, але в своєму коментарі (після слова *отже*) подає важливу і для роботодавця, і для працівника інформацію щодо дотримання законних дій, наприклад:

Ч. 3 ст. 24 Кодексу законів про працю викладено в такій редакції: «Працівник не може бути допущений до роботи без укладення трудового договору, оформленого наказом за розпорядженням власника або уповноваженого ним органу, та повідомлення центрального органу виконавчої влади з питань забезпечення формування та реалізації державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування про прийняття працівника на роботу в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України».

Отже, починаючи з 01.01.2015 р., роботодавцю заборонено допускати працівника до роботи без видання наказу про прийняття на роботу. Форма ж трудового договору, як і раніше, може бути усною чи письмовою (обов'язковість письмової форми має бути дотримана у передбачених законом випадках) [4]. Наведений текст ілюструє відмінності лексично-синтаксичної будови висловлювань у Кодексі та відповідному тлумаченні статті адвокатом: зі зміною порядку слів змінено логічне наголошування суб'єктів дії – *працівника і роботодавця*; заперечення має різні форми вираження – *не*

може бути допущений / заборонено допускати. Отже, в поясненні адвоката той самий зміст передано простішою лексично-синтаксичною формою.

Одна з тем, активно обговорюваних у юридичних блогах, «Про затвердження форм податкових декларацій». Застосування спрощеної системи оподаткування юридичними особами викликає чимало питань. Активізація понять у цій сфері спричиняє частотність уживання словосполучень на зразок *податкова реформа, податкова декларація* тощо. Виникнення у блогах оказіонального слововживання **спрощенці** мотивоване, по-перше, змістовим наповненням словосполучення *спрощена система оподаткування*, яке в прагматично орієнтованому тексті «стискується» до «економної» номінації (пор.: *Нові форми декларацій **спрощенців***), по-друге, підтримується змістом самого Закону, згідно з яким, як зазначають блогери: *«Найперше – зменшено кількість груп платників єдиного податку, а це **спрощує** систему оподаткування»*.

Блоги юристів розтлумачують, як користуватися прийнятими законами. Наприклад, детально розписано, як домогтися повернення переплати з податку на прибуток. Але перед цією процедурою коротко сформульовано проблемну ситуацію: *«Платник сплатив податок на прибуток більше ніж потрібно, бажає повернути суму переплати, але податкова не поспішає це робити. Платник йде до суду з вимогою зобов'язати податкову подати висновок до казначейства про повернення переплати. Суд задовольняє позов»* [3].

Розглядаючи судову практику, адвокат послуговується синонімічними висловлюваннями на зразок *повернення надмірно сплачених коштів з податку на прибуток; повернення переплати; повернення надміру сплачених грошових зобов'язань; повернення надміру сплаченої суми грошового зобов'язання з податку на прибуток; повернення надміру сплаченої суми податку; повернення переплати з податку на прибуток*.

Та частина судових рішень, яка не пов'язана з інформацією про конкретний час, про суму коштів, про виконавців, може варіюватися, пор.: *Про порушення своїх прав позивач дізнався; дізнатися про порушення своїх прав, свобод чи інтересів*.

Матеріали юридичних блогів насичені не тільки фаховими термінами й нейтрально оцінними текстами. Адвокати висловлюють свою оцінку дій посадових осіб, яка часто передається емоційно-експресивними засобами, фразеологічними зворотами. Показове використання експресивного потенціалу фразеологізмів у заголовках текстів на юридичну тему. Пор.: *Гарбузові родичі* (про родинні зв'язки серед суддів); *Краще з розумним загубити* або *Правова позиція адвоката*. Останній названий текст рясніє фразеологічними зворотами, пор.: *Схоже, голова Комітету захисту прав адвокатів та гарантії адвокатської діяльності НААУ намагається захистити наші професійні права під корінь. Щоб і сліду від тих прав не лишилося*.

Невеликий емоційний текст побудовано з використанням риторичних питань, розмовних слововживань, що в поєднанні з фаховими висловлюваннями створюють ефект стилістичного контрасту, гри слів: *Ще не вихло захоплення від ідей формалізації адвокатського досьє, як негмаовна захисниця вирішила взятися за правову позицію адвоката. Для чого? Для того, щоб усе зроблене і сказане адвокатом поза представленою на попередньому засіданні «правовою позицією» можна було використати для подання чи окремої ухвали?*

Повторюся. З такими захисниками професійних прав і гарантій ворогів на треба.

Критична оцінка дій суддів у блогах адвокатів, так само як і послідовний детальний аналіз формулювань законів, відповідає соціальним запитам суспільства. Пояснюючи зміст нормативних документів, ніби «перекладаючи» мову законів, мову документів на загальноживану мову, юристи створюють тексти, в яких використовується емоційний компонент публіцистичного стилю, де активно взаємодіють книжні й розмовні джерела сучасної української літературної мови. Як приклад, наведемо текст:

СПРАВЕДЛИВІСТЬ VS ДЕФЕКТНИЙ ЗАКОН

Воістину приємно несподіваним у вітчизняній судовій правотворчості стало рішення Попаснянського районного суду Луганської області по адміністративній справі №, в якій суд став на захист майнових інтересів пенсіонерки, яка незаконно торгувала цигарками економічного сегменту, та маючи прибуток від незаконної діяльності приблизно 260–300 грн. на місяць за нормами КУпАП мала бути оштрафованою на суму від 17 тис. грн. Суд конфіскував цигарки та обмежився штрафом у 170 грн., аргументувавши позицію непропорційністю юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню, а також скрутним матеріальним становищем порушниці у вигляді мізерної пенсії, що змусило останню займатися де-факто підприємницькою діяльністю без реєстрації та отримання ліцензії на торгівлю підакцизним товаром.

Особливий інтерес у зазначеній постанові становить мотивувальна частина, в яку суд включив елемент інтерпретації згідно з американською правовою традицією, а саме приєднався до філософської думки, висловленої його колегою з Верховного Суду США: *«Природа справедливості, як давно зауважив Аристотель, полягає у виправленні закону, коли він є дефектним через свою універсальність»*.

Висловивши цей меседж, який коротко, але ємко [правильно: містко, – С.Є.] окреслює систему морально-етичних координат, з якої виходить суд при вирішенні цієї конкретної справи, останній посилив свою позицію прецедентним рішенням Конституційного Суду України від 02.11.2004 р. № 15-рп/2004 у справі про визначення судом більш м'якого покарання, в якій КСУ було визнано неконституційним положення ч. 1 ст. 69 КК України в частині, яка унеможлиблює призначення особам, які вчинили злочини невеликої тяжкості, більш м'якого покарання, ніж передбачено законом. Тобто, якщо з позицій індивідуалізації та домірності покарання, що забезпечують його справедливості, можна призначати більш м'яке покарання за злочин, цілком доречним і легітимним є аналогічний підхід при вирішенні адміністративних справ. І з цим завданням успішно впорався місцевий суд, який не став формально-законно накладати на пенсіонерку штраф у розмірі, який дорівнює її річній пенсії, хоча і зробив на майбутнє суворе попередження про вірогідність такого підходу при рецидиві.

Якщо дивитися на зазначене рішення більш широко, з позицій судового розвитку права, слід визнати, що цей приклад ілюструє перші кроки нової судової правотворчості в Україні, коли суд застосовує принцип верховенства права (ст. 8 Конституції України) та оцінює зміст закону (зокрема, КУпАП), з огляду на мету адміністративного стягнення, що полягає, насамперед, у вихованні особи, яка вчинила правопорушення, а також запобіганню вчиненню нових правопорушень. Адже присяга судді «присягаю <...> справедливо <...> здійснювати правосуддя <...>, керуючись

принципом верховенства права, підкоряючись лише закону» (ст. 57 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») вимагає від судді дивитися «крізь» закони і не застосовувати їх, якщо вони суперечать справедливості та верховенству права, витокі яких містяться Конституція та низка міжнародно-правових актів з прав людини [3].

Звертаємо увагу на семантичну взаємодію, текстові зв'язки слів-понять і словосполучень, які мають термінологічне значення або набувають його: *судова правотворчість, судовий розвиток права, принцип верховенства права, міжнародно-правові акти з прав людини, система морально-етичних координат*. На конкретному прикладі автор аргументовано пояснює зміст важливих юридичних термінів, робить висновок про справедливе здійснення правосуддя, про дію принципу верховенства права, коли переважає застосування не універсального закону, а справедливості, судовий захист конкретного права конкретної людини. Логіка здійсненого правосуддя підтверджена створенням авторським текстом. Професійний виклад інформативного змісту репрезентує зразок переконливої функції засобів масової комунікації, в якій широко обговорюються питання захисту прав людини, утвердження принципів правосуддя в правовій державі.

На жаль, у мовній практиці юристів фіксуємо помилки, що свідчать про наявність слабких норм, неусталеність літературного стандарту.

Помічаємо випадки непевності автора щодо вживання деяких лексичних, граматичних форм, пор.: *Штрафів за неповагу до суду стане більше; прояв неповаги до суду; вчинення будь-ким дій, які свідчать про явну зневагу до суду або встановлених у суді правил*.

До слабкої мовної норми належить уживаний зворот *Згідно ст. ст(атті)*, паралельно з яким фіксуємо рекомендований нормативний вислів *згідно зі статтею*. Пор. також: *Згідно даного Порядку, повідомлення про прийняття працівника на роботу подається власником підприємства; При цьому право приватної власності закріплено ст.41 Конституції та ст. 325 ЦКУ, згідно з якими суб'єктами права власності є фізичні та юридичні особи* [3]. Поширена варіантність мовного звороту на зразок *згідно порядку* і *згідно з порядком* виявляє слабку мовну норму не лише в юридичних текстах, а й в інших жанрах офіційно-ділового стилю. Слабку граматичну норму спостерігаємо у вживанні форми родового відмінка іменників чоловічого роду другої відміни: пишуть *документУ* (правильно: *документА*). Так само поширена в текстах пунктуаційна помилка – кома після слів *Однак, Тобто*, якими починають речення.

Фіксуємо порушення лексичної норми української літературної мови в конкретному слововживанні дієс-

лова *вбачати/вбачатися*. Приклад некоректного слововживання: *Як вбачається з матеріалів справи*.

В усіх різновидах юридичних текстів послугуються формами активних дієприкметників теперішнього часу в прикметниковій функції на зразок *контролюючий орган, регулюючий закон, обслуговуючий банк* тощо. Якщо в оцінці писемного юридичного дискурсу не можемо оминати типових помилок, то в усній комунікації, насамперед, звертаємо увагу на майстерність журналіста, який веде розмову, на те, як він дотримується не лише норм літературного стандарту, а й етично-комунікативних норм спілкування.

У сучасних ЗМК, в радіо- і телепрограмах журналісти постійно звертаються до тем, пов'язаних із захистом прав людини в державі. Щоб вести дискусії на такі теми, вони мають володіти, зокрема, основами знань про судову реформу в Україні. З такої журналістської практики увійшов у нашу мову вислів *журналістське розслідування*. Часто до участі в прямому ефірі запрошують фахівців-юристів. Цікаво проходять такі зустрічі в програмі Р. Скрипіна й Д. Яневського – Ukr MediaNetWork (UMN). Так, 21.04.2017 р. на таку програму журналісти запросили адвоката, экс-директора департаменту люстрації Т. Козаченко, з якою спілкувалися про діяльність судів у нашій країні.

Відбувся зацікавлений емоційний діалог, коли і питання журналіста (*Як називається держава, в якій громадяни не мають доступу до справедливого некорумпованого цивілізованого суду?*), і відповідь юриста (*Неправова держава*) відразу інтригують глядачів, змушують прислухатися до пояснення про сутність правової і неправової держави. Загострює увагу телеглядачів коментар журналіста з використанням експресивних мовних засобів: *дуже правові держави робили страшні злочини проти людства; корупційні схеми; суддя умила руки; така була воля зірок; судова справа обсмоктується; державні посадовці були «прозорі»; треба перезапустити країну; такий безлад, ще й перуки були б на них (суддів) одягли* тощо. Найчастіше повторювалися в передачі слова *прозорість, прозорий* як бажана оцінка судової реформи.

Отже, запроваджувані нові інформаційні програми сприяють поширенню правових знань серед громадян України. У засобах масової комунікації фахівці-юристи трансформують юридичні тексти, популярно викладають зміст законів, нормативно-правових документів. Зворотний зв'язок із читачами, глядачами, слухачами сприяє формуванню правової свідомості громадян України, розвиваючи водночас під впливом прагматичних інтенцій комунікантів різні жанри професійної мови.

Література

1. Рогожа В.Г. Засоби вираження вольової модальності в текстах кодексів України : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / В.Г. Рогожа. – К., 2005. – 21 с.
2. Скрипнюк О.В. Правова держава в Україні: питання теорії і практики реалізації / О.В. Скрипнюк // Віче. – 2010. – № 8. – С. 8–10.
3. Ліга [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://blog.liga.net/?cat=1>.
4. Маркіян Галабала [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://site.ua/markiyan.halabala/>
5. Правова допомога [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.savchenko-jurblog.com/index.php/novini>.
6. Самілик Л.О. Співвідношення понять «суб'єкт права», «особа», «суб'єкт правовідносин», «учасник відносин» / Л.О. Самілик, Л.П. Корбут // Право і суспільство. – 2016. – № 1. – С. 89–93 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2016_1_17.